

**RUS GEZGİN P.A. ÇİHAÇOV'UN TÜRKİYE MEKTUPLARI ESERİNDE OSMANLI
İMPARATORLUĞU'NDA YAŞAYAN HALKLAR**

Dr. Öğr. Üye. İlsever RAMİ*

ÖZ

Altaylar ve Türkiye üzerine yaptığı bilimsel faaliyetler ile dünya çapında ün kazanan Rus bilim insanı Pyetr Aleksandroviç Çihaçov'un (1808-1890) Türkiye ile ilk tanışması 1835 yılında gerçekleşir. 1847-1858 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı geziler sonucunda sekiz ciltlik *Asie Mineure* (Anadolu) çalışması yayımlanır. Yazarın Anadolu topraklarının iklimi, doğası, hayvan ve bitki örtüsüne ilişkin bilimsel verilerin yanı sıra bu topraklarda yaşayan halkların tarihi, kültürel değerleri ve yaşamı ile ilgili bilgi içeren bu bilimsel mirasına zamandaşları tarafından da büyük değer verilir.

Araştırmamızın konusunu oluşturan Çihaçov'un *Türkiye Mektupları* adlı çalışması, ilk defa 1858 yılında Fransız *La Nord* gazetesinde ve ancak 1960 yılında Rusçaya çevrilerek Rusya'da yayımlanır. Toplam 15 mektuptan oluşan *Türkiye Mektupları* eserinde Çihaçov, Osmanlı'nın daha önceki seyahatlerde konu edilmemiş bölgelerini tanıtmakta ve incelemektedir. 20 Haziran-17 Ağustos 1858 tarihleri arasında gerçekleşen, Giresun, Gümüşhane, Erzurum ve Erzincan gibi şehirlerden geçen gezisi sırasında yazar, bu topraklarda yaşayan Rum, Ermeni ve Kürt aşiretlerinin günlük yaşamı, gelenekleri ve bölgedeki başka halklar ve ülkeler ile olan ilişkilerine ışık tutar. Aynı zamanda mektuplarda Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli devlet daireleri ve yürüttükleri faaliyetler, İmparatorluğun mali durumu, devlet borçları, vergi sistemi ile ilgili detaylı bilgiler yer almaktadır.

Çihaçov'un Osmanlı İmparatorluğu'nda geçirdiği süre Tanzimat reformlarıyla aynı döneme denk gelmektedir. Dolayısıyla yazarın asıl amacı, bu reformların büyük şehirlerin yanı sıra asıl, Türkiye'nin uzak bölgelerinde nasıl gerçekleştirildiğini gözlemlemek ve anlatmaktır.

Anahtar Kelimeler: P.A.Çihaçov, Gezi Yazıları, Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye Mektupları.

**THE NATIONS LIVING IN THE OTTOMAN EMPIRE IN THE WORK OF "LETTERS ON
TURKEY" BY PYOTR ALEXANDROVICH CHIKHACHOV**

ABSTRACT

Russian traveler Pyotr Alexandrovich Chikhachov (1808-1890), who is known for his work on Altai and Turkey, visited Turkey for the first time in 1835. Later, between 1847 and 1858 he travelled to Ottoman Empire again. As result these journeys, he published his eight-volume work on *Asie Mineure*. This work, which is considered as a scientific legacy, highly appreciated among his peers, not only due to scientific information about the climate, nature, fauna and flora of the Anatolian lands, but also due to invaluable information for its readers about the history, cultural values and the life of people living in these lands.

The topic of this research is *The Letters on Turkey*, which is another Chikhachov work, published for the first time in 1858 in a French newspaper *La Nord*. It was translated and published in Russia only in 1960. In *The Letters on Turkey*, consisting of 15 letters in total, Chikhachov introduced and investigated the regions of Ottoman which had not been explored before. In the travel, which took place from June 20th to August 17th 1858, the writer's travelled

---

*İstanbul Okan Üniversitesi, Çeviribilim Bölümü, Rusça Mütercim-Tercümanlık ABD, ılsiyar.rameeva@okan.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-4322-7478

the cities like Giresun, Gümüşhane, Erzurum and Erzincan. The daily life, traditions of Anatolian Greek, Armenian and Kurdish tribes living in that lands as well as their relations with other nations and countries were reflected. At the same time, detailed information about the Ottoman Empire's various government institutions and their procedures, the Empire's financial situation, governmental debts and tax system were also enlighten in this work.

The time Chikhachov spent in the Ottoman Empire coincided with the Tanzimat Reforms. Accordingly, the aim of the writer was mainly to observe and narrate how reforms were implemented in the far regions of Turkey rather than in the big cities.

Keywords: P.A.Chikhachov, Travel Articles, Ottoman Empire, Letters on Turkey.

Bilimsel faaliyetlerini 19. yüzyılın ortalarında yürütmüş olan ünlü Rus bilim adamı Pyetr Aleksandroviç Çihaçov'un (1808-1890) çalışmaları, Türkiye'yle ilgili yapılan çalışmalar arasında önemli bir yere sahiptir. Rus araştırmacı B.M.Dantsing'in de belirttiği gibi, bilim dünyasında "kendisinin ismi yaygın biçimde bilinmektedir ve pek çok ansiklopedik sözlükte yer almaktadır. 19.yy. Anadolu araştırmacıları arasında hiç kimse, hiç bir zaman P.A.Çihaçov'un adını anmadan geçmez." (Dantsing 1973: 183).

P.A. Çihaçov, 1808 yılında aristokrat bir ailede dünyaya gelir. Babası Aleksandr Petroviç Çihaçov, Preobrajenskiy Muhafız Alayı albaydır ve uzun yıllar İmparatoriçe Mariya Fyodorovna'nın (I.Pavel'in eşi) sarayında müdürlük görevini üstlenir. Annesi ise ünlü dekabrist Bestujev'in akrabası olması sebebiyle kızlık soyadı Bestujeva-Ryumina olan Anna Fyodorovna Çihaçova'dır. Çihaçov, çocukluğunda Tsarskoe Selo Lisesi (Царскосельский лицей) profesöründen eğitim alır. Daha sonra Sankt-Petersburg Üniversitesi'nde doğa bilimleri alanında eğitim görür. Freidenburg Maden Fakültesi'nde (Saksonya), Münih'te, Berlin'de ve Paris'te kimya, jeoloji, mineraloji ve paleontoloji dersleri alır. (Dantsing 1973: 184)

Rus bilim çevrelerinin, bu sıra dışı bilim insanının bilimsel mirasına farklı yaklaştıkları gerçeğine de değinmeden geçemeyiz. Çihaçov, bilimsel çalışmalarını ve gezi hatıralarını Rusça değil, Fransızca ya da Almanca yazmıştır. Bunların bazıları dışında, büyük çoğunluğunu ilk olarak Avrupa'da yayımlamıştır. 1890-1907 yıllarında Rusya'da yayımlanan *Brokgauz ve Yefron Ansiklopedik Sözlüğü*, Çihaçov hakkında şunları yazmaktadır: "Yurt dışında eğitim gören, eserlerini Fransızca veya Almanca olarak yayımlayan ve hayatının büyük bir kısmını yurt dışında (ağırlıklı olarak Paris'te) geçiren Çihaçov, bir Rus bilim adamı olarak kabul edilemez. Ancak, Rus bilim dünyası Altay'ın jeolojisi ve coğrafyası konusundaki çok önemli eserinden dolayı kendisine borçludur." (Dantsing 1973: 184).

Ünlü Rus şarkiyatçı V.V.Bartold da aynı görüştedir. Çihaçov'un faaliyetlerini değerlendirirken şunları yazar: "Çihaçov'un Altay hakkındaki kitabı, tüm faaliyetleri gibi Rus bilim literatüründen çok Batı Avrupa bilimiyle daha yakından ilintilidir." (Bartold 1925: 238).

Hayata ve bilime olan bu yaklaşımı, çağdaşları, özellikle de Avrupalı bilim insanları tarafından Çihaçov'un bilimsel mirasına büyük değer biçilmesine neden olmuştur. Örneğin, ünlü Fransız jeoloğu d'Archiac onunla ilgili şöyle yazar: "Ben Çihaçov'un Anadolu'yla ilgili çalışmasının, içinde bulunduğumuz yüzyılın en dikkat

çekici bilimsel abideleri arasında yer aldığını kanıtlama amacını fiilen önüme koydum. Çünkü hiçbir araştırmacı, büyüklük açısından Fransa'dan geri kalmayan, az bilinen ve ulaşımı zor olan bir ülkeyi, birkaç yıl boyunca adım adım inceleyerek, doğa bilimlerinin tüm alanlarında böyle detaylı ve net çalışmalar ortaya koymamıştır." (Dantsing 1973: 189). 1859 yılında Fransız bilim insanı Saint-Marc Girardin, *Journal des Debats* dergisinde *Türkiye Mektupları* çalışmasına büyük değer vererek şunları yazar: "Doğu, özellikle de Türkiye hakkında çok kitap okudum. Ancak sayın Çihaçov'un *Türkiye Mektupları* kitabı kadar sürükleyic ve öğretici başka bir kitap bilmiyorum. Çihaçov gerçekten birinci sınıf bir Avrupalı bilim insanı, onun Anadolu seyahati ise bilim dünyasında olağanüstü bir olgu. Çihaçov'un *Türkiye Mektupları*'ndaki iki nitelik özellikle hoşuma gidiyor. Birincisi, yazar her şeyden çok hakikati sevmektedir. İkincisi ise, onun doğru bilimsel yaklaşımı ve kendi bakış açısı var." (Dantsing 1973: 191).

Çihaçov'un bilimsel mirası çok büyüktür. 1847-1858 yılları arasında, yazar Anadolu'ya sekiz bilimsel keşif gezisi düzenler ve bu geziler sekiz ciltlik *Asie Mineure* (Anadolu) kitap dizisi olarak yayımlanır. Çihaçov, Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı geziler sırasında bu toprakların coğrafi özellikleri ile ilgili çok sayıda araştırma yapmış ve İsmail Pehlivan'ın da belirttiği gibi:

"Anadolu seyahatleri sırasında: bu coğrafyanın en önemli dağ kitlelerini ve sıradağlarını defalarca aşmış, kendisinden önce hiçbir insanın ayağının değmediği; Erciyes, Bingöl, Kaçkarlar, Aladağlar, Orta Toroslar ve daha pek çok dağ sıralarını geçmiş ve çoğunun zirvelerine tırmanmıştır. Araştırma gezileri sürecince dağların, vadilerin rakım ölçümlerini gerçekleştirmiş, çok sayıda deniz koyunu araştırmış, buraların coğrafya bilimi açısından pek çok yönden araştırmasını yapmıştır. Marmara Denizi, Ege Denizi, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının derinliklerini ölçmüş, jeolojik ve coğrafi özelliklerini ortaya koymuştur. Anadolu Çihaçov'in araştırmalarına kadar neredeyse gerçek anlamda bir *terra incognita*dur". (Pehlivan 2011: 1961).

Araştırmamızın konusunu oluşturan Çihaçov'un *Türkiye Mektupları* adlı çalışması, ilk defa 1858 yılında Fransız *La Nord* gazetesinde ve ancak 1960 yılında Rusçaya çevrilerek Rusya'da yayımlanır.

Çihaçov'un Türkiye'yle yakından tanışması İstanbul'daki Rusya Elçiliği'nde çalışmaya başlamasıyla gerçekleşir. Sonrasında ise Doğu Altay'a ve Sayan Sıradağlarına düzenlenen bir keşif gezisine katılır. Dantsing'in belirttiği gibi, "Çihaçov, Altay'dan döndükten sonra iki yıl boyunca İstanbul'da kalır ve Rus konsolosluğunda göreve başlar. Türkçe öğrenmeye devam eder ve sonunda Türkçeyi, özellikle de halkın konuşma dilini mükemmel bir şekilde öğrenir." (Dantsing 1973:185). 1844 yılında, Çihaçov, devletteki görevinden ayrılır ve Anadolu'ya seyahatler düzenlemeye başlar. Dantsing'in yazdıklarına göre, yazar bu gezileri kendi parasıyla gerçekleştirir. Amacını gerçekleştirmek için annesinden miras kalan Saratov vilayetindeki arazisini (yaklaşık 2.000 hektar) satar. (Dantsing 1973: 186)

Çihaçov, *Türkiye Mektupları* eserini bir günde kat ettiği yolu detaylı biçimde kaleme aldığı seyahat notları şeklinde yazmıştır. Notlarında seyahatin gerçekleştiği ortamı yansıtan, günlük yaşam ve seyyahın karşılaştıkları zorluklarla ilgili birçok bilgi yer almaktadır. Bununla beraber, Çihaçov hiçbir zaman kolay yol arayışında olmamıştır ve seyahat için her zaman, en keşfedilmemiş ve zor yolları seçmiştir. Bunu, keşif

gezisinde izlenecek yolun seçiminden bahsettiği satırlarından da anlayabilmekteyiz: “Önümde Gümüşhane’ye giden iki yol var: biri Trabzon yolu, diğeri Tirebolu yolu. Birinci yol, Erzurum posta hattının geçtiği ana yoldur, bu yolu genellikle seyyahlar seçmektedir. Diğeri ise tam tersine, yük taşıyan atlar için yapılmamış, patika gibi bir yoldur. Bu yol sadece H.Kiepert’in¹ haritasında belli belirsiz gösterilmiştir, zira adını zikrettiğim patikanın geçtiği yerle ilgili net bilgiler şimdilik hiç bulunmuyor.” (Çihaçov 1960). Şüphesiz, Çihaçov Giresun’da kendisine yapılan uyarılara rağmen ikinci yolu, zorlu olanı seçer. Çihaçov, mektuplarında kendisini uçları tercih eden bir insan olarak nitelendirir: “Bana ya hep ya hiç lazım. Paris ya da Doğu’nun en vahşi bölgeleri ilgimi çeker.” (Çihaçov 1960).

Adından da anlaşılacağı üzere mektuplar şeklinde yazılan *Türkiye Mektupları* eseri, toplam 15 mektuptan oluşmaktadır. Bu seyahat, 20 Haziran - 18 Ekim 1858 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Çihaçov’un asıl amacı, Osmanlı’nın daha önceki seyahatlerde konu edilmemiş bölgelerini tanımak ve incelemektir. *Türkiye Mektupları* eseri, göreceli olarak iki kısma ayrılabilir. İlk altı mektupta yazar 20 Haziran-17 Ağustos tarihleri arasında Giresun, Gümüşhane, Erzurum ve Erzincan’a yapılan seyahatleri tanıtmaktadır. Son mektuplar Konstantinopol’de (yazar özellikle bu adı kullanmaktadır - I.R.) yazılmıştır. İlk kısımda seyahatin geçtiği şehirler; oralarda yaşayan halkların günlük yaşamına çok yer verilmekte ve ilk altı mektupta Rumlar, Ermeniler ve Kürtler anlatılmaktadır. İkinci kısımda ise Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli devlet daireleri ve yürüttükleri faaliyetler, İmparatorluğun mali durumu, devlet borçları, vergi sistemi ile ilgili detaylı bilgiler yer almaktadır.

Yazar, anlatımına Rumlarla başlar. Çihaçov’un dediğine göre “Burada yaşayan halkın çoğunluğunun dini aidiyeti (yazar burada milliyet anlamına gelen Rusçadaki ‘национальность’ kelimesini kullanmaktadır – I.R.) karışıktır. Bir kısmı açık açık İslam dinini tutmakta ve toplum içinde Türkçe konuşmaktadır. Ama aynı zamanda gizli gizli Doğu Yunan kilisesinin vecibelerini yerine getirmekte. Evde Yunanca konuşmakta ve her birinin iki ismi bulunmaktadır. Örneğin, sabahleyin başında beyaz veya yeşil (gerçek müminlerin renkleri) bir sarıkle sokağa çıkan, adı Ahmet veya Selim olan bir kişi akşamleyin evinde veya gizli bir mağarada, daha birkaç saat önce camide imam olarak görev yapmış papazın eşliğinde, Hıristiyanlık dininin vecibelerini yerine getirmek üzere kendi dindaşlarının yanına gidiyor. Buralarda insanlar, Rumlara özgü çok hızlı konuşuyor ve Georgiy, Simon veya Peter isimlerini kullanıyorlar.” (Çihaçov 1960). Çihaçov yine burada, Yunan halkının bu “inanç gücünü ve yaşama kabiliyetini” Yunanlıların yaşadığı köylerin bulunduğu İtalya’da Cosenza’da ve Catanzaro’da da gördüğünü belirtmektedir: “Papalık baskısı, buralarda yaşayanları Katolikliği sadece dıştan, onun görünür tarafını kabul etmeye zorluyor. Gerçekten de buradaki Katolik Yunanlar, İtalyanların içine karışmış, İtalyancayı çok iyi konuşuyor ve İtalyanlar gibi giyiniyor olsalar da, kendi aralarında sadece Yunanca konuşuyor ve dinlerinin belli başlı vecibelerini korumaya devam ediyorlar. Böylece, yüzyıllar ve büyük değişimler bu halkların yaşamında hiç bir şeyi değiştirmemiş. Bir avuç insan eski geleneklerini korumayı başarmıştır.” (Çihaçov 1960). Çihaçov, Hıristiyanlığın, Anadolu’da illegal bir

¹ Johann Samuel Heinrich Kiepert (1818-1899) – Alman coğrafyacı ve haritacı, Prusya ve Avusturya Bilimler Akademisi üyesi.

şekilde, İslam paravanının arkasında sürdürüldüğünü belirtmektedir. Ancak 1856'da Sultan Abdülmecit tarafından ilan edilen reformlar (Hattı Hümayun) sonrasında halk yavaş yavaş bu perdeyi aralamaya başlar ve Hıristiyan geleneğini yansıtarak Ortodoks kimliğini yaşamaya başlar.

Rus seyahatnamelerin geleneğini devam ettirerek yazılmış *Türkiye Mektupları*'nda güzel bir Rum kızının kaderiyle ilgili hikâye de anlatılmaktadır. İslami ismi Fatma olan Sofya'nın babası, Çihaçov'tan kızını Müslüman bir Türk'ün haremine girmesinden korumak için Kırım'a, Tiflis'e ya da herhangi bir Hıristiyan ülkeye götürmesini istemiştir. Çihaçov'un ricası üzerine, Türk makamları, Sofya ve babasının başka bir ülkeye gitmelerine izin vermiştir. Buna benzer hikayeleri başka bir Rus gezgin Konstantin Bazili'nin *Bosfor ve Yeni Konstantinopol Yazıları* (Bazili 2006) adlı eserinde de görmekteyiz. Okuyucunun daha fazla ilgisini çekmek ve sürükleyici bir hikâye beklentisini karşılamak için Doğu'nun egzotizmi ve aşk maceralarını içeren böyle bir anlatım üslubu kullanılmaktadır.

Erzurum ve civarının anlatımı, *Türkiye Mektupları* eserinde ayrı bir yer tutmaktadır. Çihaçov'un bu eseri Rus edebiyatında Erzurum'un konu edildiği ikinci eserdir. Erzurum, daha önce, 1836 yılında ünlü Rus şair A.S.Puşkin'in *Erzurum Yolculuğu* eserinde anlatılmıştır. Puşkin'in eseri üzerinden otuz yıl geçse bile, Çihaçov'un anlatımlarıyla, neredeyse hiç değişmeyen Erzurum tekrardan canlanmaktadır.

Çihaçov, Erzurum'u Ermenistan'ın başkenti olarak adlandırır ve bu eski şehri şöyle anlatır: "Seyyahın gözlerinin önüne tuğladan veya çamuru yosunla (kamış) karıştırarak yapılan inşaat malzemesinden inşa edilmiş, iç karartıcı çok sayıda ev serilmektedir. Evler, tozlu sokaklar boyunca sıralanmış, heybetli, harabelere benzemeyen yıkıntılar ve duvarlarla kapatılmaya çalışılmış. Buna bir de Osmanlıların beyaz ve yeşil sarıkları ile canlı renklerdeki ceketlerinden çok farklı olan, İranlıların tek renkli milli giysilerini, sivri uçlu şapkalarını ve koyu renkli giysilerini ilave edin, işte tahayyülünüzde Ermenistan başkentinin kasvetli hali canlanıversin." (Çihaçov 1960). Yazar, şehri tasvir ederken Erzurum'u, Türkiye'nin batısındaki şehirler, özellikle de İstanbul ile karşılaştırmakta ve böylelikle Osmanlı'nın batı ve doğusu arasındaki büyük farkı da gözler önüne sermektedir. İmparatorluğun batısındaki şehirler tümüyle farklı şekilde tasvir edilmektedir. Örneğin, alacalı bulacalı renklerde ve insana harikulade gelen "pek çok güzel tezgâhların, incecik minarelerin, farklı biçimlerdeki ve binlerce canlı renk ve tona boyanmış ahşap yazlık evlerin bulunduğu Konstantinopol, insanı mutlu etmekte." (Çihaçov 1960). Erzurum ise tam tersine, 'kasvetli', 'sıkıcı' ve 'iç karartıcı'. Dördüncü mektupta ise Erzurum'da yaşayanların milliyetleri, sayısı, mevcut binaları, yapıları ve onların işlevleri; Erzurum'un Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgeleriyle ve bölge ülkeleriyle olan ticari ve ekonomik ilişkilerinin anlatımı yer almaktadır.

Çihaçov, Osmanlı İmparatorluğu'nda en iyi silahları üreten Ermeni ustalarının bu konuda çok becerikli olduklarının da altını çizmektedir. Çihaçov'un belirttiği gibi "Sanayinin bu dalı, genel olarak yedi erkek kardeşten oluşan tek bir Ermeni ailenin elinde toplanmıştır ve bu sebeple de "Yedi Kardeş" olarak tanınmaktadır. Bu kardeşlerden ikisi hala hayattadır. Ancak hükümetin cesaret kırıcı yaklaşımı yüzünden

ocaklarını söndürmüşler, çekiç ve örslerini bir kenara bırakmış, ellerine kazma kürek almışlar, silah ve kılıç yapmak yerine bahçecilikle, pazarda salatalık ve karpuz satmakla uğraşmaya başlamışlar.” (Çihaçov 1960). Çihaçov Ermeni kardeşlerle ilgili yaşanmış, gerçek bir olayı da anlatır: “Erzurum’a ilk defa bir İngiliz revolveri getirildiğinde Paşa, Yedi Kardeş’lerden birini huzuruna çağırır. Kendisine Avrupa’nın bu yeni dehasını gösterir ve sorar: Erzurum’un ünlü ustaları en iyi zamanlarında buna benzer bir mucize yapabilirler miydi? İşinden feragat etmiş olan silah ustası eğer âlicenapları masrafları karşılamayı kabul ederse, paslanmış örsünde bu numuneyle yarışacak kadar iyi bir silah yapabileceği cevabını verir. Paşanın olurluğu alan Ermeni usta bir ay sonra yeniden Paşanın huzuruna çıkar ve yaptığı revolveri sunar. Uzmanlar yeni revolveri orijinalinden zorlukla ayırt ederler.” (Çihaçov 1960). Çihaçov, eserinde, bu topraklarda yaşayanların çok yetenekli ve çalışkan bir halk olduğu; Osmanlı sanayisinin çöküşünün, sanayiye teşvik edemeyen ya da en azından sanayinin gelişmesini güçleştiren, engelleri ortadan kaldırmayan hükümetin suç sayılacak ihmalkârlığıyla açıklanabileceği sonucuna varır.

Beşinci ve altıncı mektuplar, yazarın geçtiği yollar üzerindeki topraklarda yaşayan Kürt aşiretleriyle ilgili bilgiler içermektedir. Çihaçov’un amacı, imparatorluğun en uzak köşelerini yani “Erzurum ile Erzincan arasında kalan ve Fırat vadisini güneyden kuşatan dağ küttlesinin içerilerine kadar uzanmaktı.” Yazar bu harika dağları gezecek olmasından dolayı duyduğu hazı şöyle tasvir etmektedir: “Burada ‘Bin Bir Gece’ Masallarına eş mucizeler anlatılmakta. Bunlardan biri de Erzurum’dan sadece 29 mil uzaklıkta bulunan bir dağ küttlesi (bin tane göl anlamına gelen Bingöldağ) bende ayrı bir heyecan uyandırmakta.” (Çihaçov 1960).

Yazar amacının gerçekleşmesi için “Henüz tek bir Avrupalının dahi gitmeye cesaret edemediği bu gizemli yerlere ulaşmak için Kürt önderlerinden birinin lûtfunu kazanmak” gerektiğini belirtmektedir. Çihaçov “30 bin atlıyı” ileri sürebilecek bu Kürt aşiretlerin olağanüstü savaşı özelliklerinin altını çizmektedir. Çihaçov, bu aşiretlerin sadece erkeklerinin değil aynı zamanda kadınlarının da “Amazonlar gibi silah taşıdığını” belirtir. Yazar, diğer Müslüman kadınlardan farklı olarak, hemen hemen yüzlerini hiç kapatmayan Kürt kadınlarının güzelliğine hayran kalır. Dış görünüşlerini de şöyle tasvir eder: “Onlar da erkekler gibi çevresi beyaz ya da renkli kumaşla sarılmış yüksek keçe külahlar takıyorlar. Bu başlık onların bronzlaşmış ve canlı, parlak siyah gözlere sahip, harikulade oval çehrelerine cesur ve gururlu bir ifade vermekte. Kürt kadınlarının geri kalan giysileri son derece erkeksi ve dizlerine kadar inen, uzun ve geniş kolları olan dar bir çeşit cüppe ve son olarak da geniş, kırmızı, mavi veya beyaz renkte, ayak bileklerinden büzgülü şalvardan oluşmakta. Ayakları ayan beyan görülmekte ve çok alçak kenarlı, burnu yukarı kıvrık kırmızı ayakkabılar giyiyorlar.” (Çihaçov 1960).

Çihaçov, Kürtleri, dış görünüş olarak güzel bir İranlı tipe benzettirmektedir Psikolojik portreleri ve misafirperverliklerini ise şu şekilde betimlemektedir: “Yüzlerinden aslanın kana susamışlığı ve tilkinin kurnazlığı okunmakta. [...] Eğer Kürt bir yabancıyı çadırına davet ederse mütevazı yemeğini onunla paylaşır, yabancı, misafir olduğu sürece güvendedir.” (Çihaçov 1960). Kürt aşiretlerinin yaşam şartları ise yazarı şaşırtır: “Yazın yaylalarda ve dağ otlaklarında dinlenirken onlara özgü savaşı görünümünü, kısmen kışı geçirdikleri köylerinde, taştan yapılmış çamur ve kille sıvanmış, dar ve

karanlık bir konut oluşturan acınası kulübelerinde de koruyorlar. Bizler bu konutları hayvanlar için bile uygun görmeyiz. Böylesi bir konutun her bir köşesinde bir silah saklıdır. Evlerin önleri çaprazlanmış mızraklarla süslü ve hemen yanında ise anında efendisinin emredeceği yere götürmeye hazır saf kan bir at bağlıdır.” (Çihaçov 1960).

Yazara göre “Çok aktif ve enerjik” olan Kürt halkı bu topraklarda yaşayan insanlar için büyük bir tehlike arz etmektedir: “Yaz aylarında Bingöldağı bu halkın aşiretleri için sevilen bir toplanma yeridir. Bölgede yaşayan tüm yerli halk haklı olarak bu toplanma yerini gerçek bir baş belası olarak görmektedir; zira gözü aç yağmacılar çadırlarını kurup sürülerini saldıklarında, ekinleri aynen yok edici çekirgeler gibi anında silip süpürürler, dehşete kapılmış seyyahlar ise sırf onlarla karşılaşmamak için dolambaçlı yollardan giderler.” (Çihaçov 1960). Kürt aşiretleri, Ermeni köyleri için ayrıca bir tehlike oluşturmuşlar. Çihaçov yazısında, bizzat kendisinin şahit olduğu bir olayı anlatır. Bu olay en az yedi paşanın ve 3 bin kişilik düzenli ordunun bulunduğu Erzincan yakınlarındaki bir köyde geçmektedir: “Güzel bir sabah bu kadar çok sayılı askeri birliklerin yakınlarında bir köyde iki Kürt atlısı peyda oldu. Bunları Curcukdağ aşiretinin ağası Şah Hüseyin yollamıştı ve ekin toplamakta olan halka önemli miktardaki bir payı kendisine göndermeleri emrini vermişti. Gözyaşlarına zorlukla hâkim olan zavallı insanlar saygılı bir şekilde emre itaat etmek zorunda kaldılar.” (Çihaçov 1960). Çihaçov, yaşanan bu olayı derhal görevdeki “altın işlemeli üniforma giymiş görevliye” tüm ayrıntılarıyla anlatır. “Subay bana önce tütün çubuğu ve kahve ikram etti, sonra da omuzlarını kaldırarak nazıkçe gülümsedi ve tüm bunların çok teessüf verici olduğunu, ancak komutanın burada esamesinin okunmadığını, çünkü Padişahın emri üzere sıkı önlemlerin alınmasının tavsiye edilmediğini söyledi. Eğer buna benzer olaylar askeri birliklerin yakınında cezasız kalıyorsa, üstelik bunları yapanlar “itaatkâr Kürtler” (Curcukdağ Kürtleri böyle kabul ediliyorlardı) listesinde yer alan vatandaşlarsa, o zaman resmi olarak “itaatkâr” olmayanların yaşadığı yerlerde neler olduğunu tahmin etmek hiç de zor olmasa gerek.” (Çihaçov 1960).

Mektuplardan da anlaşılacağı üzere Çihaçov, Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan halklarla ilgili görüşlerini bu halkların folklorundan alınma bir hikâye, efsane ile tamamlamaktadır. Yazar, Kürtlerle ilgili anlatımının sonunda da bu üsluba bağlı kalmaktadır. Yazar altıncı mektubunda, kaçıp Bingöldağ’da saklanan ve aşkları uğruna trajik biçimde hayatlarını kaybeden iki aşığın anlatıldığı bir Kürt efsanesine yer vermektedir. Bu efsane, Çihaçov’a o sırada Erzurum’da Rusya elçisi olarak görev yapan A.D.Jaba tarafından aktarılmıştır. Çihaçov, A.D.Jaba’nın çalışmalarını başarılı bulur ve önemini vurgular, hatta Jaba’nın derlediği efsaneyi bizzat kendisi Fransızcaya çevirir: “Bu maharetli şarkiyatçının araştırmaları, bu kadar kadim olmasına rağmen, günümüzde az bilinen bir halkın dilini başarıyla inceleyen tek kişi olması sebebiyle daha da ilginç. Kendisi Kürtçenin sözlüğünü ve gramer kitabını hazırlamayı başarmıştır; ben yakın zamanda basılacak olan çalışmalarının kapsamlı el yazmalarını gördüm. Bundan başka, kendisi halk şarkılarının, kadim efsanelerin ve yüzyıllardır babadan oğula aktarılan örf-adetlerin anlatımlarını toplamakla meşgul.” (Çihaçov 1960).

Çihaçov, beş ay Anadolu’da kaldıktan sonra mektuplarını tamamladığı İstanbul’a döner. Geri kalan mektuplarında (7.’den 15.’ye kadar) Çihaçov, Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli kurumlarının faaliyetlerine, devletin borçlarına, mali durumuna, vergi sistemine ve aşar vergisinin toplanmasına ışık tutar.

Çihaçov'un Osmanlı İmparatorluğu'nda geçirdiği sürenin Tanzimat reformlarıyla aynı döneme denk geldiğinin altını çizmemiz gerekir. Bu dönem, Avrupalı devletlerin Türkiye üzerindeki etkilerinin arttığı bir dönemdir. Çihaçov, *Türkiye Mektupları'nda* reformların büyük şehirlerin yanı sıra asıl, Türkiye'nin uzak bölgelerinde nasıl gerçekleştirildiğini anlatır. Çihaçov sadece Anadolu'nun fiziki coğrafyasını, jeolojisini ve botanliğini araştıran bir bilim insanı değil, aynı zamanda ülkenin ekonomisini, mali durumunu, politik yapısını, günlük yaşamını ve nüfusunun ulusal muhteviyatını da çok iyi bilen bir bilim insanıdır. Çihaçov seyahatinin sonuna geldiğinde vaat edilen reformların hem maddi hem de manevi yapıdaki sebeplerden dolayı hayata geçirilmesi ümidinin az olduğu sonucuna varmaktadır.

Türkiye Mektupları günümüzde 19. yy. Türkiye'sini ile ilgili ilginç bilgiler içeren bir kaynak niteliği taşır. Rus bilim ve edebiyatı alanında, Türkiye'nin aydınlatılması konusunda Çihaçov'la birlikte yeni bir dönem başladığını söyleyebiliriz. Artık, Türkiye'yi tasvir eden öncülerden O.Senkovskiy ve K.Bazili'nin ortaya koyduğu ve Doğunun büyük bir huzur ve gerçek mutluluğun hüküm sürdüğü bir yer olduğunu gösteren romantik yaklaşımın ağır bastığı çalışmalar ikinci planda kalır. Zaman değişmektedir, realist yaklaşımların ve yaşanan olayların gerçekçi analiz dönemi başlamaktadır. Yazar, Türkiye'yi "yaşlı bir çocuk", Avrupa'yı ise "bu yaşlı çocuğu eğitmek için para harcamak zorunda kalan biri" olarak adlandırmaktadır. Çihaçov, mektuplarını tamamlarken Türkiye'ye olan sonsuz sevgisini de şu sözlerle ifade eder: "Türkiye hakkında adeta pek çok kötü şey söylüyor gibi olsam da onusuz olamam. Türkiye'yi daha az severek belki de ona karşı daha hoşgörülü olabilirdim." (Çihaçov 1960). Bu sözlerinden, Türkiye'ye olan sevgisi *onu* daha katı bir eleştirmen yapmaktadır diyebiliriz.

KAYNAKLAR

BARTOLD, V.V., (1925) *İstoriya izuçeniya Vostoka v Evrope*, Leningrad.

ÇİHAÇOV, P.A., (1960) *Pisma o Turtsii*, Moskva: İVL.

DANTSİNG, B.M., (1973) *Blijniy Vostok v russkoy nauke i literature (dooktyabrskiy period)*, Moskva: Nauka.

PEHLİVAN, İ., (2011) "Çihaçev'in 1847-1863 Yılları Arasında Türk Coğrafyası İle İlgili Çalışmaları", **VI. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 5 Cilt.